

УДК 340.111

Свиридюк Наталія Петрівна,

*кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

Зелена Ірина Володимирівна

*ад'юнкт кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто ознаки та структуру системи права, охарактеризовано поняття інституту відповідальності, природу і місце в системі права, обґрунтовано думку про його охоронну функцію та належність до різних галузей.

Ключові слова: *система права, структура системи права, галузь права, інститут права, інститут відповідальності.*

Постановка проблеми. Юридична наука до цього часу не виробила єдності у розумінні поняття інституту відповідальності, його природи і місця в системі права. Це призводить до виникнення термінологічних розбіжностей у наукових дослідженнях вчених-правознавців та постійних дискусій щодо його присутності у всіх галузях системи права. Для продовження цієї складної та захоплюючої дискусії звернемося до поняття інституту права та спробуємо аплікувати його основні властивості на сукупність норм, що прийнято називати інститутом юридичної відповідальності.

Так, наприклад, С.О. Носков вважає, що деякі галузі права не містять у своїй структурі інституту відповідальності. Тоді ці галузі права «обслуговують» інститути з іншої галузевої приналежністю. Так, за порушення норм земельного права в залежності від тяжкості скоєного правопорушення та інших обставин справи можливе настання цивільно-правової, кримінальної чи адміністративної відповідальності [7, с. 48].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інституту відповідальності присвячені дослідження фахівців з теорії держави та права і галузевих спеціалістів, таких як С.С. Алексєєв, Г.А. Андрусак, Д.І. Бернштейн, С.М. Братусь, І.Г. Захаров, О.С. Іоффе, Л.М. Кельман, С.Л. Лисенков, О.Г. Мурашин, С.О. Носков, О.Ф. Скакун, Н.Д. Шиндяпіна, М. Д. Шаргородський, А.М. Шульга та інші.

Постановка завдання. У зв'язку з цим виникає необхідність у більш повному та ґрунтовному дослідженні інституту відповідальності у взаємозв'язку з системою права через призму аналізу власне системи права та її елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут відповідальності є структурним елементом системи права, який виступає в якості одного з його компонентів,

і, як наслідок, актуалізується дослідження системи права. Так, О.С. Іоффе та М. Д. Шаргородський визначали систему права як «сукупність галузей права, диференційованих на основі притаманних їм особливостей, які відповідають специфіці системи суспільних відносин даної соціально-економічної формації» [3, с. 346].

А. М. Шульга розуміє систему права як внутрішню структуру права, яка виражається в єдності та узгодженості всіх діючих норм права цієї держави, а також в їх розподілі по галузях і інститутах права. Системність масиву всіх діючих норм права проявляється в їх єдності, взаємоузгодженості, несуперечності [14, с. 52].

Професор О. Ф. Скакун розглядає систему права більш широко та визначає як об'єктивно обумовлену системою суспільних відносин внутрішню структуру права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами. До основних ознак системи права автор відносить:

1. обумовленість реально існуючою системою суспільних відносин. Вона не може створюватися на суб'єктивний розсуд людей, а існує об'єктивно;
2. органічну цілісність, єдність і взаємозв'язок правових норм, а не їх випадковий набір. Норми права, з яких складається система права, не можуть функціонувати ізольовано. Вони взаємно узгоджені та цілеспрямовані;
3. структурну багатоманітність. Це означає, що система права складається з неоднакових за змістом й обсягом структурних елементів, які логічно об'єднують, розташовують нормативний матеріал у певній функціональній спрямованості [10, с. 364].

Структура системи права – це її внутрішній устрій. Розкрити структуру права можна лише, з одного боку, через поділ її на окремі взаємопов'язані елементи, а з іншого – через інтегрування (об'єднання) норм права в єдину систему. Головними структурними елементами системи права є норми права, інститути права, підгалузі права, галузі права [2, с. 258-259].

При цьому, в структурі системи права більшість авторів виділяють такі елементи, як галузь, підгалузь, інститут, норма. Інші науковці, наприклад, О. А. Кірімова, поряд з інститутом права виділяють ще такий структурний елемент системи права, як субінститут, який входить в структуру деяких інститутів права.

Виходячи з аналізу поглядів науковців, система права в юридичній науці розглядається як внутрішня будова права, яка характеризується узгодженістю впорядкованістю та взаємозалежністю різних елементів: норм, інститутів, підгалузей, галузей.

У цьому контексті особливу увагу варто зосередити на розгляді поняття інституту права як такого. Так, В. В. Копейчиков зазначає, що є різні визначення інституту права. Його розглядають як:

1. певну сукупність правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини, пов'язані між собою як якісно самостійна відокремлена група;
2. сукупність норм права, які є настільки суттєвими і самостійними, що утворюють окремий інститут права в межах комплексної галузі права (наприклад, морського права);
3. сукупність правових норм, що регулюють окремий вид чи рід суспільних відносин і становлять відокремлену частину галузі права.

До ознак інституту права належать: наявність сукупності нормативних приписів; юридична однорідність названих приписів; об'єднання правових норм стійкими

закономірностями і зв'язками, які втілюються в юридичних приписах і в цілому в юридичній конструкції.

На думку В. В. Копейчикова, інститут права можна визначити як відокремлену групу взаємозв'язаних правових норм (приписів), що регулюють певний вид чи рід суспільних відносин і утворюють самостійний елемент системи права [9, с. 120-121].

Кравчук М. В. пише: «Інститут права – це відокремлена система юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин, це сукупність таких суттєвих і самостійних норм права, що утворюють окремий інститут права в межах галузі права. Інакше – це частина норм певної галузі чи підгалузі права, яка регулює конкретний вид чи сторону однорідних відносин» [5, с. 155].

Інститут права регулює окрему ділянку, фрагменти, сторони суспільного життя. Він є складовою частиною однієї або кількох галузей права, характеризується тим, що: регулює вид більш чи менш значущих суспільних відносин; є логічно замкнутою, відокремленою сукупністю норм; функціонує автономно, тобто має можливість здійснювати регулювання суспільних відносин незалежно від інших інститутів права (це не означає, що інститут права не має зв'язків з іншими інститутами права) [2, с. 258-259].

Серед інститутів права автори розрізняють: галузеві (інститут громадянства, інститут спадкування), кожен з яких має власний предмет, метод правового регулювання та правовий режим; міжгалузеві (інститут відповідальності, інститут права власності), до складу яких входять норми різних галузей права; комплексні (інститут права власності складається з інститутів власності українського народу, державної, приватної та комунальної власності), які включають менші за обсягом інститути.

Крім того, залежно від підстав, інститути права поділяються: 1) за галузевою належністю – конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне та інші галузі права; 2) у залежності від ролі, яку вони виконують – предметні і функціональні; 3) у залежності від відносин, що вони регулюють – матеріальні і процесуальні; 4) залежно від закріплення загальних понять, принципів, завдань чи спеціальних зобов'язань – загальні і спеціальні; 5) за спрямованістю дії – регулятивні і правоохоронні. Споріднені інститути утворюють підгалузі права, які є більшими за обсягом, ніж інститути права, але водночас залишаються у межах певної галузі права [4, с. 136].

Виходячи з розгляду загального поняття «інституту права», необхідно окреслити поняття «інститут відповідальності». Майже в усіх без винятку визначеннях інституту відповідальності наголошується, що це явище є міжгалузевим та складним за своєю структурою.

Так, Б. Т. Базилев зазначає, що інститут відповідальності є загальним, комплексним за змістом (що складається з норм різних галузей), своєрідним по структурі (що включає в себе інститути і цілу галузь), охоронним за призначенням, функціональним інститутом права [1, с. 47].

А. П. Чірков вказує, що інститут відповідальності належить до функціональних міжгалузевих комплексних інститутів, що здійснюють «наскрізну» регламентацію найважливіших відносин, пов'язаних із залученням правопорушника до відповідальності. Завдяки цьому, на його думку, цей інститут обслуговує різні галузі права [13, с. 15].

З позиції Р. Л. Хачатурова та Р. Г. Ягутяна інститут відповідальності регулює відносини, які держава закріплює і розвиває, а також відносини, що виникають з правопорушень [11, с. 132]. Таке визначення інституту відповідальності авторами обумовлено широким розумінням самого поняття відповідальності, яке включає як негативний, так і позитивний аспекти.

На підтвердження тези щодо міжгалузевості інституту відповідальності доцільно розглянути думки окремих авторів щодо інституту відповідальності в різних галузях права.

Так, Д. М. Лук'янець визначає інститут адміністративної відповідальності як сукупність норм, що визначають структуру, принципи і правила функціонування механізму реалізації в адміністративному порядку санкцій правових норм, які мають форму стягнень або, іншими словами, інститут адміністративної відповідальності представляє собою нормативну модель механізму реалізації в адміністративному порядку санкцій правових норм, які мають форму стягнень [6, с. 12].

В. І. Борисова, Л.М. Баранова, І. В. Жилінкова досліджуючи інститути цивільного права, зазначають, що цивільно-правова відповідальність є інститутом цивільного права, в якому реалізуються, зокрема, загальні функції юридичної відповідальності, особливості прояву яких, в даному випадку, обумовлюються метою застосування цивільно-правової відповідальності [12, с. 268].

На думку В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка, конституційно-правова відповідальність є функціональним інститутом конституційного права, що об'єднує сукупність конституційно-правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері проспективної та ретроспективної юридичної відповідальності деліктоздатних суб'єктів за порушення норм конституційного права України [8, с. 520].

Висновки. Отже, виходячи з аналізу наукових позицій авторів, що працюють у цьому напрямку, уявляється можливим зробити висновок, що *інститут відповідальності* – це складний, міжгалузевий інститут, під яким пропонується розуміти сукупність споріднених за функціональним призначенням охоронних правових норм, розташованих у різних галузях права, розрахованих на факти протиправної поведінки суб'єктів права, притягнення їх до юридичної відповідальності, відновлення правового порядку у системі суспільних відносин, втілення ідей верховенства права та справедливості у практичну площину життя.

Список використаних джерел:

1. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б.Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 120 с.
2. Загальна теорія держави і права: / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
3. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М.: Юрид. лит., 1961. – 381 с.
4. Кириченко В. М., Куракин О. М. Теория держави і права: модульний курс: навч. посіб / В.М. Кириченко, О.М. Куракин. – К.: Центр учбо-вої літератури, 2010. – 264 с.
5. Кравчук М.В. Теория держави і права. Проблемы теории держави і права: Навчальний посібник / М.В. Кравчук. – 3-тє вид., змін, й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247с
6. Лук'янець Д.М. Развитие інституту адміністративної відповідальності : концептуальні засади та проблеми правореалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Д. М. Лук'янець. – К., 2007. – 39 с.
7. Носков С. А. Институт юридической ответственности: дисс... канд. юрид. наук /

- С.А. Носков. – Тольятти, 200. – 178 с.
8. Погорілко В.Ф. Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т. 1 / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 544 с.
 9. Правознавство: Підручник / За редакцією В.В. Копейчикова, А. М. Колодія. –К.: «Юрінком Інтер», 2006. – 748 с.
 10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. / О.Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 664 с.
 11. Хачатуров Р.Л., Ягутян Р. Г. Юридическая ответственность / Р.Л. Хачатуров, Р.Г. Ягутян. – Тольятти: Акцент, 1995. – 200 с.
 12. Цивільне право України: Навчальний посібник: У 2 т. – Т.1 / За заг. ред. В. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 480 с.
 13. Чирков А.П. Ответственность в системе законодательства: Автореф. дис... канд. юрид. наук. / А.П. Чирков. – М., 1989. – 26 с.
 14. Шульга А.М. Теория государства и права: учеб. пособие / А.М. Шульга. – Х., 2000. – 115 с.

Свиридюк Н.П., Зелена І.В. Отдельные вопросы понятия института ответственности

В статье рассмотрены признаки и структура системы права, охарактеризованы понятие института ответственности, природа и место в системе права, обосновано мнение о его охранной функции и принадлежности к разным отраслям.

Ключевые слова: система права, структура системы права, отрасль права, институт права, институт ответственности.

Sviridyuk N.P., Zelena I.V. Separate question the notion of the Institute of responsibility

In the article considered features and structure of the law system have been considered, the concept of Institute of responsibility, and the nature and its place in the law has been describes, opinion about its protective function and belonging to various spheres has been grounded.

Key words: law system, the structure of the law system, the sphere of law, institute of law, the institute of responsibility.

